

Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində poetik irsi üslubun təbii sadəliyi, mövzu palitrasının qeyri-adi zənginliyi və forma axtarışlarının estetik çoxçeşidliliyi ilə seçilərək milli poeziyamızda bənzərsiz səhifə açmışdır. Sabirin satirik şeiri bütöv bir xalqın ruhani dünyasının, ictimai psixologiyasının və mənəvi-əxlaqi dəyərlər sisteminin bədii güzgülünə çevrilmişdir.

Sözü güzgü olan satirik şair

*Qələminin güdrəti
misralarında gizlənən
inamda, mübariz
ruhundadır*

Əsərlərindəki kəskin ironiya və ictimai düşüncəni sarsıdan sarkazm zülmə və nadanlığa qarşı yönəlmiş poetik silah, cəmiyyətin özünüdərk üçün fəlsəfi məzmun daşıyan ifadə formasıdır. Ədəbiyyatımızda süjetli satiranın ilk bədii nümunələrini ərsəyə gətirən Sabir satiranı yenidən kəşf edərək imkanlarını genişləndirmiş, xalqın gündəlik həyatında yaşanan sosial haqsızlıqların, cahillik və riyakarlığın ifşa vasitəsi kimi formalaşdırmışdır. Onun şeirlərindəki obrazlar, situasiyalar və dilin xalq danışığına əsaslanan koloritli ifadə tərzini insanın daxili aləmini, ağrılarını, ümidlərini və etirazını dolğun şəkildə özündə cəmləşdirmişdir. Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığı bütövlükdə müasir tənqidi realizmin mayasını təşkil edən dərin müşahidə, sosial fəlsəfə və xalqın mənəvi ehtiyacları ilə səsleşən sənət nümunəsidir. O, Azərbaycan poeziyasında satiranın ruhunu dirçəldərək ona milli düşüncənin və vətəndaş mövqeyinin səsini qataraq böyük söz ustasıdır.

Mirzə Ələkbər Sabir 1862-ci il mayın 30-da o dövrün elm, mədəniyyət və dini düşüncə baxımından seçilən şəhərlərdən biri olan Şamaxıda dünyaya göz açmışdır. Sabirin doğulduğu mühitin mənəvi atmosferi İslam dininin dərin təsiri altında formalaşmışdı. Şairin ailəsi də bu dini-mənəvi cərəyanların içində kök salmışdı. Sabirin şəxsiyyət və sənətkar kimi yetişməsində onun ailəsinin dini-mənəvi dəyərləri, xalqın köklü adət-ənənələri, eyni zamanda, Şərq mədəniyyətinin, xüsusilə İslam təfəkkürünün rolu böyük olmuşdur. Atası övladını gələcəkdə din xadimi kimi görmək arzusu ilə səkkiz yaşında Ələkbəri mollaxanaya göndərmişdi. Sabirin ilk bədii təlatümləri də məhz həmin dövrdə mollaxanada yaşadığı mənəvi sarsıntılarla başlamışdır. Ələkbər Quranı tam başa vurmazdan əvvəl yazı yazmağa cəhd etdiyinə görə dərs deyən molla tərəfindən fəlaqqa salınaraq döyülmüş, bu hadisə onun yaddaşında dərin iz qoymuşdu. Dinlə təmasın belə acı təcrübəsi balaca Sabirin mənəvi dünyasında suallar, təəccüblər və bəlkə də ilk poetik etirazlar oyatmışdı. Mehriban, qayğıçsə, lakin dini və mənəvi vəzifələri övladlarına aşılamağa ısrarlı olan valideynləri onu namaz qılmağa, oruc tutmağa təşviq etsələr də, bu məcburiyyət balaca Sabirin qəlbində başqa bir həqiqətin - sözün, düşüncənin, azadlığın toxumlarını səpmişdi. Onun üç misradan ibarət ilk şeiri də sarsıdıcı hadisənin doğurduğu daxili narahatlığın, uşaq yaşında ilk azadlıq ehtiyacının poetik ifadəsi idi:

*Tutdum orucu İrəmazanda,
Qaldı iki gözlerim qazanda,
Mollam da döyür yazı yazanda.*

12 yaşına çatdığıdan onun həyatında dönüş nöqtəsi sayılacaq hadisə baş verir, dövrünün böyük maarifçisi, ziyalı və pedaqoqu Seyid Əzim Şirvaninin rəhbərliyi ilə fəaliyyət göstərən "Üsuli-Cədid" məktəbinə daxil olur. Seyid Əzim Şirvanin ideyaları ilə zənginləşən təhsil ocağında Sabir yalnız Quran və şəriət elmləri ilə kifayətlənmir, həm də təbiət elmləri, həsab, tarix, coğrafiya kimi dünyəvi fənləri, Azərbaycan türkcəsi ilə yanaşı, fars, ərəb və rus dillərini öyrənir. Seyid Əzim şagirdlərinin yaradıcı potensialına bələd olan, onların istedadını yönəltməyi bacaran əsl maarif fədaisi idi. Sonradan Sabirlə yaxın dostluq münasibətləri yaradan Seyid Əzim şagirdinin həm tərcümə etdiyi nümunələri, həm də öz orijinal şeirlərini diqqətlə oxuyur, zəruri hallarda onları redaktə edərək ədəbi cəhətdən daha yetkin formaya salırdı. Təmsal Sabirin poeziya ilə ilk ciddi təması da məhz həmin mərhələdə baş tutur. Bir

dəfə dərs zamanı Seyid Əzimin dini təriqətlər barədə söylədiyi zarafatına fikir, Sabirin poetik tənəyyülünü alışdırır və o, həmin mövzuda bir şeir yazır:

*Babam sünni, nənəm şiə,
dürək mən,
Nə farsam mən, nə hindəm
mən, türkəm mən.
Muğanda muğbeçə,
məsciddə Əkbər,
Təfavütü yox, həqiqətdə
zirək mən.*

Sabir satirasının gücü yalnız kəskin ifadədə, acı gülüş və ictimai eyniləri açmaqda deyildi. Onun qələminin əsl güdrəti misraların alt qatında gizlənən inamda, iradədə və mübariz ruhunda idi. Şair dövrün tələblərini tənqid edərkən, əslində inamını da təlqin edirdi. O inanırdı ki, hər qaranlığın sabahı, cəhələtin sonu, susqunluğun üsyanı var. Əgər Sabir bu inama sahib olmasaydı, sözün dərinliyinə qədər enə, o dərinlikdən insan qəlbinə yol tapa bilməzdi. Çünki cəhələtin, fanatizmin, riyakarlığın hökm sürdüyü dövrdə, amma gələcəyi görərək yazırdı. Sözləri ilə dövrünün zülmətinə qarşı çıxır, sabahın şəfağını səsləyirdi. Sabir cəmiyyətin məğlub edilmiş insanına ruh, şəxsiyyətini itirmiş insanına mənlilik, qorxu içində çabalayan insanına ümid vermək üçün qələmini yerə qoymurdu, deyir-

di ki, "Kim ki insanı sevir, aşiqi hürriyyət olur. Bəli, hürriyyət olan yerdə də insanlıq olur".

Mirzə Ələkbər Sabirin düşüncəsinin, dünyagörüşünün və poetik təfəkkürünün hüdsuz olduğunu göstərən ən mühüm məqamlardan biri onun səyahətləridir. Şair həyatının müxtəlif mərhələlərində etdiyi səyahətlər zamanı müxtəlif xalqların həyat tərzini, insanlar arasındakı fərqləri və ortaq ağrıları müşahidə etmiş, bədii təfəkkür süzgəcindən keçirərək satiraya çevirə bilmişdi.

1884-cü ildə 23 yaşında ikən ziyarət niyyəti ilə Şərqi ilk böyük səyahətinə çıxır. Abbas Səhətin yazdığılarına əsasən, şair Xorasan, Səbzəvar, Nişapur, Türbəti-Heydəriyyə, Türbəti-Cami, Xoy, Səmərqənd və Buxara kimi mədəniyyət və tarix baxımından zəngin bölgələri gəzir, bu müddət ərzində səyyar ticarətlə məşğul olaraq dolanışığını təmin edir. İlk səfərdən qayıtdıqdan sonra, 1887-ci ildə yaxın qohumlarından birinin qızı olan Büllüknisə xanımla ailə qurur. Bu evlilikdən on beş il ərzində səkkiz qız övladı dünyaya gəlir. 1908-ci ildə onun bir oğlu olur. 1893-cü ildə şair ikinci dəfə Yaxın Şərqi səfəri zamanı Aşqabadda məskunlaşan şirvanlılarla yaxınlıq edir. Salman Mümtaz xatirələrində qeyd edir ki, Sabir burada öz tanışları ilə şerik sabun bişirməklə dolanır. Hər kəsə məlumdur ki, dahi müfəkkirin səyahətləri ideoloji məqsədlə idi, çünki Sabir səfərlərdə gördüyü həyat gerçəkliklərini satiranın dili ilə danışdıraraq, xalqı oyatmaq və cəmiyyətin yenilənməsinə çağırmaq istəyirdi.

Xatırladaq ki, 1905-ci il Şamaxı digər bölgələrimiz kimi çarizm dövrünün siyasi və ictimai təlatümləri için-

də idi. Məhz həmin dövrdə gənc müəllim, görkəmli ədib Abdulla Şaiq Azərbaycanın ədəbiyyat səmasında parlaq ulduztek işıq saçan Mirzə Ələkbər Sabirlə ilk dəfə görüşür, Sabiri belə təsvir edir: "Sabir orta boylu, ariq bir kişi idi. Qara arxalığı, qara külcəsi var idi. Ayağına burnu dik, dabanı yumru başmaq geyinmiş, başına qara dəridən papaq qoymuşdu. Barmaq qalınlığında saqqal buraxmışdı". Şaiqin xatirələrinə görə, Sabir elə ilk görüşdə öz səmimiyyəti, yumoru və kəskin zəkası ilə diqqət çəkmişdi. Azərbaycanın ilk satirik jurnalı - "Molla Nəsrəddin" ədəbi mühitində qabaqcıl ziyalı və yazıçıların birləşdiyi geniş platforma kimi formalaşarkən, Mirzə Ələkbər Sabirin bu cəbhəyə qoşulması onun yaradıcılığında mühüm mərhələ oldu. Tənqidi realist ədəbi cərəyanın, ilk mənzum alleqorik dram əsərinin banisi Cəlil Məmmədquluzadə ilə ideya-məslek dostluğu da onun "Molla Nəsrəddin" fəaliyyəti illərində (1906-1911) möhkəmləndi. Jurnalın sosial-siyasi mühitə təsiri və geniş oxucu auditoriyası Sabirin fikir və mövqeyinin kütlələrə ötürülməsində mühüm rol oynadı. Sabir burada əsasən cəmiyyətin cəhələt, sosial bərabərsizlik, dini fanatizm, qadın haqlarının pozulması və millətlərarası münasibətlərdəki gərginlik kimi məsələlərə yönəlmiş kəskin satirik şeirlərini çap etdirdi, çar Rusiyasının zülmkar milli siyasətini, həmçinin yerli rüşvətxor, geridə qalmış məmur və mollaların əməllərini ifşa etdi. "Molla Nəsrəddin" Sabirin sözünü daha geniş kütlələrə çatdırmaq üçün tribuna rolunu oynadı və onun satirasını sosial dəyişiklik üçün silaha çevirdi. Bu fəaliyyət Sabirin ədəbi şəxsiyyətini ictimai-siyasi fəal kimi də

körək insanları doğma yurdu sevməyə, onun problemləri ilə yaxından maraqlanmağa və ən əsası, vətənin çətin günlərində onu müdafiə etməyə çağırır. O, həqiqi vətəndaşlıq duyğusunun formalaşmasını xalqın milli şüurunun əsas sütunu hesab edirdi. Xüsusilə Azərbaycan gənclərinin ana dilində təhsil ala bilməmələrinin səbəblərinə toxunaraq bu halı millətdən və milli köklərdən uzaqlaşma kimi dəyərləndirir və "millətdən, milliyyətə bixəbər olan" ziyalıları sərt tənqid obyektinə kimi dəyərləndirirdi. Şairin "Məktəbə tərgib" şeiri uşaqları və gəncləri elmə, savad almağa təşviq edir, məktəbin əhəmiyyətini vurğulayaraq "məktəbdə var şərəfət, dəftərdə var ləfəfət" misraları ilə onların təhsilə həvəsini artırır.

*Mənim bağım, baharım!
Fikri ziyalı oğlum!
Məktəb zamanı gəldi,
Dur, ey vəfəli oğlum!
Ey gözüm, ey canım,
Gət məktəbə, cavanım.*

Ədib elmsizliyi cəmiyyəti geridə qoyan ciddi bir bəlaya bənzədir və elm yolunda canını fəda etməyi yüksək ideal sayır. Bu fikirlər Sabirin yalnız satirik deyil, həm də dərin sosial-mənəvi missiya daşıyan şəxsiyyət olduğunu bir daha təsdiqləyir.

1908-ci ilin yazı Sabir üçün maarifçilik amalının daha da aydın şəkildə formalaşması ilə yadda qaldı. Aprelin 11-də Bakı valiliyi tərəfindən təşkil olunan müəllimlik imtahanında uğurlu nəticə əldə edən Sabir Tiflisdə yerləşən Məvərayi-Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsi tərəfindən rəsmi şəhadətnamə ilə təltif edildi. Şamaxıda köməkçi müəllim kimi fəaliyyətə başlayaraq maarif çıraqını özü yandırmağa qərar verdi. Elə həmin ilin sentyabrında o, Şamaxıda "Ümid məktəbi" adlı yeni məktəb açdı. Məktəbin adındakı "ümid" sözü Sabirin maarif uğrunda başladığı müqəddəs savaşın simvolu idi. Qurandan şəriətə qədər geniş spektrli tədris planı Sabirin həm dini, həm də dünyəvi maarifçiliyə nə qədər önəm verdiyini sübuta yetirdi. Bir müddət sonra məktəb fəaliyyətini dayandırdı. Ancaq Sabir yolu yox, ünvanı dəyişdi. 1910-cu ilin əvvəllərində Bakıya köçən Sabir burada həm "Səda" qəzetində, həm də Balaxanı kəndində yerləşən "Nəşri-Maarif" cəmiyyətinin nəzdindəki məktəbdə dərs deməyə başladı. O, Balaxanı neft mədənlərində işləyən fəhlələrlə əlaqələr qurdu, onların yaratdığı "Nur" kitabxanasının fəal üzvü oldu, əsl maarif işçisini zəhmətkeşlər içində axtardı. Dahi şair tənqidin qılını ilə nadanlılığı və riyakarlığı biçirdi. Lakin elə o dövrdə, 1910-cu ildə ağır qaraciyər xəstəliyi Sabiri sarsıtdı. Bakıdakı fəaliyyətini yarımçıq buraxaraq yenidən Şamaxıya döndü. Bədəni zəifləmişdi, amma qəlbi və düşüncəsi hələ də gur alov içində idi. Cəlil Məmmədquluzadənin dəvəti ilə Tiflisə gedən Sabir bir müddət böyük ziyalının evində qaldı. Həmidə xanımın xatirələrində Sabirin o ağır xəstəlik halında belə nikbinliyini qoruduğu, ətərafındakıları güldürməkdən vaz keçmədiyi qeyd olunur. Şairin əməliyyatı üçün vəsait gec toplandı. Artıq həkimlər ümitsiz idilər. Sabir yenidən doğma Şamaxıya döndü. Ömrünün son aylarında təşkil olunan yardım kampaniyalarının qəbul etmədi. Onun bir arzusu vardı, yazdıqlarının çap olunaraq gələcək nəsillərə miras qalması. "Əgər ömrüm vəfa etsəydi, sümüklərimi də xalqımın yoluna qoyardım" sözləri Sabirin bu amal uğrunda çəkdiyi iztirabın, lakin dönmədiyi əqidesinin poetik ifadəsi idi. O, canını xalq yolunda verəcəyini deyəndə, sadəcə poetik bənzətmə işlətmirdi, bunu həyatının gerçək missiyası kimi görürdü.

1911-ci il iyulun 25-də - Azərbaycanın maarifçilik tarixinə qara həflərlə yazılan bir gündə Mirzə Ələkbər Sabir Şamaxıda, Yeddi Günbəz məzarlığında torpağa tapşırıldı. Əsərlərinin nəşrini görə bilmədi... Amma elə onun ömrü də bir kitab idi - adı "xalq", müəllifi "əzab", mövzusu isə "maarifçilik"...